

Rafał Czachor

"Popular Support for an Undemocratic Regime : the Changing Views of Russians", R. Rose, W. Mishler, N. Munro, Cambridge 2011 : [recenzja]

Rocznik Instytutu Polsko-Rosyjskiego nr 1, 183-188

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Rafał Czachor

R. Rose, W. Mishler, N. Munro, *Popular Support for an Undemocratic Regime. The Changing Views of Russians*, Cambridge 2011, ss. 206

Brak sukcesów w procesie demokratyzacji, a w przypadku niektórych państw nawet zawrócenie wektora transformacji, sprawia, że problemy przekształceń systemowych na obszarze postradzieckim cieszą się zainteresowaniem licznych badaczy. Poszukiwanie przyczyn ugrzęźnięcia Rosji, Białorusi czy państw Azji Środkowej w „szarej strefie demokracji” prowadzi do uwzględnienia czynników natury cywilizacyjno-kulturowej, w tym kultury politycznej, będącej jednym z przejawów organizacji systemu społecznego. Wydaje się bowiem, że po opadnięciu fali „demokratycznego entuzjazmu”, związanego z zaproponowaną przez Samuela P. Huntingtona koncepcją trzeciej fali demokracji, analizy procesów transformacji systemów politycznych państw posttotalitarnych starają się coraz bardziej koncentrować na tym *jak jest*, a nie życzeniowym *jak winno być*. Recenzowana praca *Poparcie społeczne dla reżimu niedemokratycznego. Zmienne stanowiska Rosjan* autorstwa trzech brytyjskich badaczy jest udaną próbą odpowiedzi na pytanie o społeczne podstawy funkcjonowania dzisiejszego ustroju państwowego Rosji.

Książka składa się z 9 rozdziałów oraz 2 załączników. Zasadniczego materiału empirycznego do badań dostarczyły wyniki sondaży społecznych *New Russia Barometer*, przeprowadzanych przez cieszący się renomą niezależny ośrodek Centrum J. Lewady.

Jak zauważają autorzy recenzowanej monografii w jej Wstępie, nieodzownym atrybutem efektywnego państwa i dowodem jego siły i sprawności jest społeczna akceptacja i poparcie dla istniejącego systemu politycznego. Przy czym, wbrew istniejącym opiniom, charakter ustroju państwowego nie jest główną determinantą jego trwałości. Książka ma udowodnić, że poparcie społeczne jest ważne dla przetrwania systemu, niezależnie czy jest on demokratyczny czy niedemokratyczny oraz odpowiedzieć na pytanie, dlaczego z biegiem czasu poparcie dla rosyjskiego reżimu politycznego wzrasta, mimo narastających tendencji autorytarnych. Odwo-

lując się do bogatej literatury tranzytologicznej, autorzy przyjęli założenie analizowania wpływu czynnika społecznego na charakter rosyjskiego systemu politycznego poprzez pryzmat rezultatów prowadzonych badań opinii społecznych (wspomniany *New Russia Barometer*). Deklarują oni unikanie błędu iluzji jednomyślności społeczeństwa i przekładania jedności instytucji państwowych na jedność obywateli.

W pierwszym rozdziale *Demokratyczne i niedemokratyczne modele poparcia* badacze wskazują na istnienie dwóch, posiadających odwrotną logikę, mechanizmów społecznego poparcia. W modelu demokratycznym poparcie społeczne jest wynikiem realizacji artykułowanych przez społeczeństwo żądań: podejmowanie przez rządzących oczekiwanych od nich działań skutkuje legitymacją udzielaną przez wyborców. W modelu niedemokratycznym akty społecznego poparcia wynikają z żądań płynących z obozu rządzącego. W celu prezentacji obu modeli politycznego poparcia, brytyjscy autorzy zaadaptowali schemat systemu politycznego Davida Eastona, umieszczając na inicjującej działania polityczne pozycji władze państwowe, a nie żądania i zapotrzebowanie społeczne. O efektywności systemów niedemokratycznych świadczą przytoczone przez badaczy wyniki badań opinii społecznej, gdzie pozytywne oceny rządów takich państw jak Wietnam, Azerbejdżan czy Tanzania przewyższają oceny rządów skonsolidowanych demokracji, w tym Niemiec, Wielkiej Brytanii czy Szwajcarii. Oznacza to, że demokratyczne instytucje nie są ani niezbędnym ani wystarczającym narzędziem do zapewnienia systemowi trwałości i osiągnięcia politycznych celów.

Rozdział drugi *Zmiany w zapleczu reżimów* przedstawia rozważania dotyczące niezbędnych działań podejmowanych przez rządy niedemokratyczne w celu zapewnienia sobie społecznego poparcia. Autorzy wychodzą ze słusznego założenia, iż każdy system musi odwoływać się lub chociażby uwzględniać społeczny kontekst swojej działalności. Dla typowej dla reżimów niedemokratycznych blokady tzw. kanałów komunikacji niezbędne jest znalezienie innych mechanizmów artykulacji interesów społecznych. Dokonując rysu historycznego, autorzy przedstawili dwa modele mobilizacji społecznej w ZSRR: stalinowski model poparcia bazującego na strachu i ideologii oraz model promocji pozytywnego poparcia dla

systemu, kształtującego się w obliczu zmian społeczno-ekonomicznych lat 60. i 70. Zarysowujący się wówczas trend w rozwoju radzieckiego systemu politycznego mógłby z czasem doprowadzić, wraz z rozwojem społecznym, do liberalizacji politycznej (na co z resztą zwracali uwagę zachodni badacze jeszcze w okresie breżniewowskim). W tym kontekście autorzy zaznaczają, że dezintegracja ZSRR była nie tyle pokłosiem braku społecznego poparcia dla dotychczasowego reżimu, ile konfliktów w łonie radzieckich elit politycznych. Wskazują oni również, że Borys Jelcyn, „ojciec” demokratycznej Rosji, w okresie swojej prezydentury nie cieszył się znacznym poparciem obywateli – tym samym tranzycja systemu politycznego w kierunku demokracji nie musi za sobą pociągnąć wzrostu społecznej akceptacji dla niego.

Rozdział trzeci *Putin konsoliduje nowy ustrój* zawiera analizę społecznego poparcia dla działań nowego rosyjskiego prezydenta, który jeszcze jako premier w 1999 roku wzmocnienie państwa i „wprowadzenie porządku” ogłosił swoimi priorytetami. Według autorów rezultatem wcielenia w życie tych założeń, współgrającym z pozytywną dla Rosji koniunkturą na światowym rynku surowców energetycznych, było zwrócenie się ku autorytarnym metodom rządzenia. Sprzyjać temu miały zarówno społeczne zapotrzebowanie na silne rządy, jak i słabość systemu partyjnego. Na bazie tej słabości, ale i w celu stworzenia partyjnego zaplecza i zapewnienia systemowi społecznego poparcia, powołana została partia Jedna Rosja.

Kolejny rozdział *Wzrost poparcia dla reżimu niedemokratycznego* omawia petryfikację nowego systemu politycznego Rosji w okresie prezydentury Władimira Putina, uzasadniając tezę, iż w tym przypadku nie można mówić o nieudanej demokracji. Badacze dowodzą, że odwrót od demokracji był w tym wypadku zgodny z nastrojami społecznymi oraz zapotrzebowaniem dyktowanym przez sytuację międzynarodową. Ciekawie prezentują się przedstawione w pracy wyniki społecznych badań dotyczących oceny funkcjonowania systemów postkomunistycznych. Wynika z nich, że pozytywne oceny reżimów Białorusi, Rosji czy Ukrainy (w 2004 roku) przewyższały pozytywne oceny wystawiane swoim państwom przez obywateli Polski, Węgier czy Łotwy. O swoistym rozumieniu demokracji świadczy również fakt, iż w 2010 roku 56% Rosjan deklarowało, iż ustrój państwowy winien być budowany

w oparciu o narodowe doświadczenie i lokalne tradycje. Na bazie powyższego badacze stawiają tezę, że o charakterze poparcia dla reżimu politycznego decydują następujące czynniki:

a) socjalizacja: czego jednostka się nauczyła ze swojej roli społecznej;

b) polityka: jak jednostka ocenia skuteczność instytucji politycznych;

c) ekonomia: jak jednostka ocenia kondycję swojego gospodarstwa domowego oraz gospodarki narodowej;

d) czas: w jakim momencie jednostka dokonuje oceny systemu i jak długo funkcjonuje nowy reżim polityczny.

Kolejne cztery rozdziały monografii zawierają weryfikację powyższych tez. Rozdział piąty *Wpływ czynników indywidualnych na poparcie reżimu* zawiera omówienie wpływu takich kategorii jak wiek, narodowość, urbanizacja na polityczne poparcie. Autorzy stwierdzają, że obawa przed zbyt dużą wolnością jest czynnikiem sprzyjającym poparciu systemu, podczas gdy nastroje antydemokratyczne wiążą się z niższym poparciem dla reżimu. Rozdział szósty *Czas mówi: nie ma alternatywy* przedstawia konkluzje, że wraz z upływem czasu Rosjanie zaadaptowali się do nowego systemu, a ich lepsza kondycja ekonomiczna stała się czynnikiem sprzyjającym poparciu dla reżimu. Kolejny rozdział *Rozwiązanie problemu sukcesji* odnosi się do kwestii zakończenia drugiej kadencji Władimira Putina, jednak przede wszystkim traktuje o uczciwości rosyjskich wyborów oraz społecznej akceptacji dla ewentualnych fałszerstw. Badacze stwierdzają, że pojęcie uczciwości wyborów w Rosji i na Zachodzie jest inaczej rozumiane. Mimo że około 1/3 Rosjan ocenia wybory prezydenckie i parlamentarne jako fałszowane, fakt ten nie przekłada się znacząco na zasadniczą ocenę systemu i zdecydowane odrzucenie jego zasad. Zapewnienie społecznego poparcia dla systemu wydaje się stosunkowo prostsze, gdy państwo przeżywa koniunkturę gospodarczą. Wyzwaniem jest utrzymanie społecznego poparcia w sytuacji kryzysu ekonomicznego – tej kwestii poświęcony jest rozdział ósmy zatytułowany *Wyzwanie zapaści gospodarczej*. Weryfikacja przedstawionych w książce tez w okresie gospodarczej depresji byłaby niewątpliwie bardzo cenna, jednakże zjawiska w rosyjskiej gospodarce w roku 2009 (gdy wskaźnik wzrostu PKB osiągnął wynik -10,4%,

a bezrobocie wzrosło o 2 pkt. procentowe do poziomu 8,3%) nie były na tyle dramatyczne, by zachwiać podstawami ładu społecznego. W konsekwencji autorzy publikacji stwierdzają, że kryzys ekonomiczny przyczynił się do spadku poparcia dla władz państwowych, jednak w stopniu stosunkowo niewielkim.

Swoistą formę zakończenia recenzowanej publikacji stanowi rozdział dziewiąty *Trwanie reżimu – demokracja, czy coś innego*. Zasadniczo autorzy stwierdzają, że istniejący system spełnia przesłanki trwałości, wynika on bowiem z logiki rozwoju państwa i społeczeństwa rosyjskiego. Za jeden z czynników niosących zagrożenie dla systemu politycznego Rosji wskazano zmiany demograficzne, głównie związane ze wzrostem liczby ludności pochodzenia nierosyjskiego, głównie muzułmańskiego.

Recenzowana publikacja jest niewątpliwie ważna, a dla czytelników anglojęzycznych pod wieloma względami będzie ona odkrywczą. Warto jednak podkreślić, że jej autorzy nie odwołali się do źródeł rosyjskojęzycznych oraz do rosyjskich badań nad stanem demokracji i społecznego poparcia dla niej (choćaby liczne badania prowadzone przez Jelenę Szestopał¹).

Pozytywnie oceniając treść recenzowanej publikacji oraz realizację postawionego przez brytyjskich badaczy zadania, nie sposób nie pokusić się o kilka refleksji związanych z wyczuwalnym napięciem – choć właściwym bardziej dziennikarzom i postronnym obserwatorom rosyjskiego życia politycznego niż naukowcom i ekspertom – i oczekiwaniem na „demokratyczny przełom” w życiu państwa rosyjskiego. Warto zaznaczyć, iż z zadziwiającą częstotliwością w polskich mediach i publicystyce pojawiają się głosy o oczekiwanym i zbliżającym się jakościowym przełomie w życiu politycznym Rosji oraz nadchodzącej gruntownej zmianie jej systemu politycznego. Pretekstem do stawiania takich tez² są

¹ M. in.: Е.Б. Шестопал, *Психологический профиль российской политики 1990-х: Теоретические и прикладные проблемы политической психологии*, Москва 2000; Е.Б. Шестопал, *Образы российской власти: от Ельцина до Путина*, Москва 2008.

² Zagadnieniu temu poświęcony był m.in. panel *Stary prezydent, nowa Rosja* w czasie corocznej konferencji naukowej Polska Polityka Wschodnia, organizowanej przez Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego (Wrocław, dn. 22-24 listopada 2012 r.).

społeczne protesty związane z kolejnymi wyborami prezydenckimi czy parlamentarnymi. Jednak, jak pokazują autorzy recenzowanej pracy, w społeczeństwie rosyjskim nie ma przesłanek do zajścia poważnej zmiany – system polityczny to część systemu społecznego, a więc kardynalna zmiana w polityce nie jest i nie może być pochodną sporadycznych zjawisk o nikłym zasięgu.

Recenzowana książka trzech brytyjskich autorów winna być cenną lekturą dla osób zaczynających swoje badania nad współczesną Rosją oraz zainteresowanych specyfiką rosyjskiego systemu politycznego. Pozwala ona na zrozumienie przesłanek i mechanizmów uzyskania przez władze społecznej legitymacji do rządzenia bez odwoływania się do banalnych w swym wydźwięku słów poety, że „Rosji nie można pojąć rozumem”.